

Ана М. МУМОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

УМЕТНИЧКА СЛИКА ПОДЕЛА У СРПСКОМ НАРОДУ У XX И XXI ВЕКУ

(Пројекција идеја, узрока и услова деоба у прози и поезији
Радомира Стојановића)**

Апстракт: На примеру прича из збирке *Душа дома* и поезије Радомира Стојановића, у светлу *Књије о Тийи* Добрице Ђосића и аутопоетичких коментара Драгомира Костића „Док је књига била у штампи“, рад открива пројекцију истине о српским поделама на *ми и они* у XX и XXI веку и однос Срба према историји као стварности.

Из аналитичког прегледа њихових пројекција уметничких идеја и слика, рад доноси неколико закључака. Они су прилог за ново читање и тумачење уметничког дела које увек отвара јединствени свет односа према теми *ми и друји* и поделе *ми и ми* унутар српског народа.

Кључне речи: Радомир Стојановић, Добрица Ђосић, Драгомир Костић, *ми и друји*, *ми и ми*, Срби, Србија, Косово и Метохија, партија, Голи Оток.

Прича је као сан и као вода.

Никада је не можеш целу захвајити

а да не осјане нака мрвица

за друји сан и друју жеђ.

Р. Стојановић

УВОД

У раду „Српска и албанска пројекција и слика историје (Компаратистичка анализа прича Радомира Стојановића и Адиља Олурија)“, на примеру кратких прича писаца савременика са Косова и Метохије, „Жена у црнини“ Радомира Стојановића и „Очев повратак“ Адиља Олурија, осветлили смо пројекцију истине о косовској ратној драми из 1999. године, однос према стварности и слику као хоризонт очекивања у рецепцији код читалаца. Без намере да пресуђујемо, указали смо на (непомирљиве) тачке гледишта два писца.

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

Пошли смо од чињенице да, када промишљамо о теми *ми и друји* или *моје и њуђе*, треба да мислимо и разговарамо најпре о односу Срба и Албанаца и нашој судбини на Косову и Метохији, простору који чак различито именујемо. Можемо се, из антрополошких, културолошких и историјских разлога, позивати на писце и дела из даље или ближе прошлости: Зарију Поповића, Јанићија Поповића, Григорија Божовића и Данила Николића, на пример. Али, нужно, најпре треба да се осврнемо на оне у чијем делу сведочимо *нашу* (мислимо и на Србе и на Албанце) историјску стварност. Без тога *наше* промишљање теме *ми и друји* и/или *наше и њуђе* нема никакав практични значај нити икакав хуманистички смисао.

Утврдили смо да су слике српског и албанског писца идентичне по духу и пројекцији у свим осталим духовним и политичким областима и делатностима: ни Срби ни Албанци не виде оне друге, нити (хоће да) знају за њихов бол и пострадање (в. Мумовић 2024: 137–152).

У новом критичком приступу делу Радомира Стојановића и проблему поделе унутар српске нације на *ми и они* ту идеју илуструјемо и примером из песничке збирке *Посрџање* Драгомира Костића (1954) у којој се, и Стојановић и Олури, јавља као „песнички субјект и песнички лик“ (Костић 2005: 29) и пева о истом времену и истом простору Косова и Метохије којим, као еписки и хеленски дух хероја, ходи Крстиња – Стојановићева жена у црини.

ИСТОРИЈА КАО КРИТИЧКА ЕЛАБОРАЦИЈА ТЕМЕ

У несвакидашњем поговору у монографији Зорана Павловића *Ексликација збирке њесама Посрџање Драгомира Костића*, и Костић именује *друје*: „злотвори нису мировали“ (2005: 95) и тако објашњава зашто нема помисли на страдања *друји*.¹ Из историјских чињеница настаје његова песничка и критичка елаборација *сјања духа и вековних антиаџонизама* између Срба и Албанаца:

„Осули су паљбу по деци из Гораждевца која су се купала у реци. Замутила се Бистрица још једном. Закрвавела се. Убили су двојицу. Ранили више.

А та река била им је излаз у свет. Слободни свет.

Не могу се српска деца купати у реци! Суровог наука.

После је дошао 17. март. Још јаснија порука. Не мисле ли ваљда Срби да стварно остану ту где су затечени [...].

И доиста је (књига, А. М.) настајала споро. И у једном даху.

А док је настајала, нестајала је.

Бележећи што је било, стрепела је од оног што може бити“ (Костић 2005: 95).

1 „Док је књига *Посрџање* била у штампи“, објашњава аутор њен контекст и наводи стрељање двоје и рававање четворо деце из Гораждевца 2003. године и нови погром Срба из 2004. године, „злотвори нису мировали“ (А. М.). Реч је о два историјска злочина.

У мартовском погрому од 17. до 19. марта више од 4000 људи изгнано је из својих кућа са Косова и Метохије, погинуло 28 а више од 900 људи је претучено и тешко повређено. Уништено је 19 споменика културе прве категорије и 16 православних цркава које нису категорисане, око 10.000 вредних фресака, икона, путира и других црквених реликвија, књиге крштених, венчаних и умрлих, као и 935 српских, ромских и ашкалијских кућа. Од Срба је етнички очишћено шест градова и девет села. Свим догађајима је присуствовала и/или је у њима учествовала Међународна мисија на Косову и Метохији од 20000 припадника КФОР-а, 3000 припадника УНМИК-а и 6000 припадника Косовске полиције.

Песник, дакле, аутопоетички тумачи своју уметност. Књигу је писао, како апострофира, по творачком начелу: *Чувао сам се мииџа о Косову. Чувајући мииџ о Косову*, уверен да „само у усамљености и страху настаје поезија“ и да „на Косову и Метохији смо усамљени више него икад. У болу и тишини. Сасвим, сасвим, напуштени...“ (Костић 2005: 97). Без острашћености, што је карактеристично за православни хришћански дух, песник, у функцији критичара потом у два става представља аутопоетички кредо:

- 1) „Песма је, када је велика, лепа и истинита – најсавршенија творевина човека. Нема ничег лепшег од лепе песме.
- 2) Али се песма употребљава и употребљава. И злоупотребљава. *Злораде они који њесме њишу. Злораде и они који о њесмама њишу* (А. М.).
Па се зато зрно од кукоља не види.
Па песма неизбежно разочарава“ (Костић 2024: 95).

Песник и његов поговор „Док је књига била у штампи“ у Павловићевој монографији открива неколико тема, међу којима је и однос Срба и Срба, као централна тема наше анализе и критичког читања поезије. О томе сведочи средишњи део поговора као низ аутопоетичких и критичких коментара у којем се огледа православни дух српских интелектуалаца заточен титоизмом. У првом делу, изложена у девет ставова, критичка мисао иде ка естетици и поетици и исходште има у осветљавању *џенезе њесме као израза ѡраџеџије*:

- „Никада нисам помишљао да ћу написати овакву књигу. Са оваквим садржајем. Мислио сам да је то време прошло заувек.
Да је зло далеко. Остало иза нас.
Као споменик. У литератури. На сликама. На филму.
Увек ме је занимала њесма сама. Песма изнуѡра. Унуѡрашња форма њесме (А. М.).
Тежио сам свакако, једном савременом, модерном приступу/изразу.
Чувао сам се мита о Косову. Чувајући мит о Косову.
Али је Косово дошло по своје.
Свом жестином. Изненада.
Колико год се могло очекивати – неочекивано.
Могло се предвидети, а непредвиђено“ (Костић 2005: 96).

У другом делу, изложеном у осам ставова, средишње место има песников хуманистички однос према злу као природан наставак расправе о поетици и естетици из првог дела и однос Срба према Србима или однос *ми и ми* као последице титоизма и дуге злоупотребе Срба и Косова и Метохије од стране свих српских власти. Боље од сваког даљег тумачења духа песника као нарочитог бића, о томе сведочи „лак, крилат и свештен“ (Miler 2017: 86) дух нашег песника као критичара:

- „Са злом чије размере не можемо схватити да имамо два живота.
Зло и равнодушност према злу.
С једне стране. И с друге: страдање, патња, смрт...
Нешто је утекло према *Србији која доѡле никад није била ѡако равнодушна* (А. М.).

Нешто је смрт претекла.
 Нешто се окренуло последњој, очајничкој нади.
 Да страдање донесе спас.
 Нешто се слило у песму.
 Свеошшти пад да посведочи. Пад и отимање паду“ . (Костић 2005: 96).

Но, како је уметничко дело као језичка структура увек вишеслојно, поливалентно и неисцрпно у значењима, враћамо се теми. Тежиште анализе померамо на однос *ми и друји* унутар истог народа, односно идеолошке поделе узроковане поделама током и после Другог светског рата у српском народу у Црној Гори. То је услов да се дубље сагледају и разумеју природа и суштина *везе и односа* и поделе на *ми и друји* и/или *наше* и *ишуђе* не само међу Србима и Албанцима. Бављење књижевношћу подразумева да уметност разумемо увек као врсту „сазнајног инструмента помоћу којег се откривају истине о људском бићу“. Ова идеја није случајно била полазиште Николе Милошевића (1929–2007), једног од најзначајнијих српских критичара, антрополога и културолога, аутора двадесет књига филозофске и књижевно-теоријске тематике, неколико књига из сфере политике и три романа (в. Милошевић 1964). Тумачећи роман *Злочин и казна* Ф. М. Достојевског (1821–1881), Милошевић налази да су у основи свих злочина и казни садржани „сви књижевни и практични односи међу људима и народима и/или све најважније теме и мотиви не само књижевности“ (в. Мумовић 2024: 138). Сви ти елементи колективне и личне драме и трагедије означени су у прозној и песничкој пројекцији Радомира Стојановића и наведеним аутопоетичким коментарима Драгомира Костића.

ТРИ ДОМИНАНТНЕ ТЕМЕ ДУШЕ ДОМА

Збирку приповедака *Душа дома* одређују три проблема. Први се, као и у Костићевом поговору, тиче уметничког поступка, и показује да Стојановићеве *ириче* и *иричања* настају на темељу свести о смислу уметности и значају приче као форме у уметничком поступку поетизације света детињства и века у којем је живео. Наративно аутопоетичко разматрање и тумачење феномена приче прожима целину збирке. Као вид критичке, теоријске и естетичке рефлексије и наратолошког принципа не само очуђења, у том смислу, разуме се уводни аутопоетички исказ прозе „Са друге обале“, који, свакако и не и случајно, стоји као кључ нашег разумевања и тумачења света приповедача: „Прича је као сан и као вода. Никада је не можеш целу захватити а да не остане нака мрвица за други сан и другу жеђ“ (Стојановић 2021: 68).

Естетичку свест о причи на исти начин афирмише и уметников аутопоетички исказ „Као у каквој бајци, прича је могла да почне“ (Стојановић 2021: 84). Овај комплексни исказ заснован је као творачки принцип и, за разлику од раставних осећања која доминирају у причама чије је мотивско и идејно језгро веза и однос Срба и Албанаца, односно *ми и друји* и *наше* и *ишуђе*, повезан је са саставним осећањем аутора као аутореференцијалног приповедача и сећањима на сунчане дане на обалама Лима и погледе на купачице као симболе женске лепоте. У најдубљем смислу он упућује на тајну уметничког стварања.

Тамо где престаје свест о причи и причању, коју суштински осветљава наведени аутопоетички коментар што стоји као кључ наше анализе јавља се свест о песми и тај феномен објашњава најмањи заједнички чинилац у Стојановићевој поезији и прози. *Прича и њесма су епички њозив усјону висинама и ѡрајању*. Означени феномен се огледа у причи „Страх“, у којој се деца јунаци пењу уз планине, како каже, „да више сазнамо о свету и висинама, да напасамо стада и да се гласнемо фрлом или ѡесмом (А. М.)“ (Стојановић 2021: 32).² Уметников творачки принцип очуђења и поетичка вредност именовани су још и исказом: „И да се намешине ѡричи, као неко ко се рађа, живи, множи и умире. Да се та ѡрича роди у друјој ѡричи (А. М.), у другом времену, другој ватри, другим биљкама и сунцу“ (Стојановић 2021: 27).

Стојановићева поетика и естетика стају у наш налаз који објашњава суштину његове приче: *Прича је форма ѡрирасла уз истину а истина је оно шњо ѡрерасње у ѡричу*. Прича је истина за себе, али и оно што се прича. А оно што се прича, што Стојановић именује поетиком трајања и/или епским исказом *ѡричало се*, везано је управо „за многе тајновите приче“ (Стојановић 2021: 30).

Суштину исконског приповедачевог односа према причи открива и структура приче „Суша“, у којој јунаци опстају крадући другима воду. Илустрација портрета јунака приче и наратора као јунака окончава се идејом да сви они имају „право на воду, као право на живот и право на гроб“ (Стојановић 2021: 44). Сви Стојановићеви јунаци (па и он као аутор и наратор јунак) имају и право на причу – суштина је поетике и структуре кратких прича, укључујући и средишњу причу збирке „Жена у црнини“ која је била повод нашег тумачења проблематике и апоретике везе и односа Срба и Алабанаца или *ми и друји* или *наше и ѡуђе*.

Чар и моћ приче као форме и приче као наративног поступка у збирци *Душа дома*, а Андрић је беседио да човека треба пустити да слободно прича, огледа се у финалној мисли прозе „Језеро“ и, не случајно, она долазе из уста учитеља као педагога: „Речи сеоског учитеља остале су да одзвањају оним брдима, да висе у ваздуху, и да их, преточене у ѡричу (А. М.), ветар преда Лиму а он – даљини и будућем времену“ (Стојановић 2021: 50).

Иво Андрић у свом чувеном есеју „Разговор са Гојом“, говори, између осталог, и о статусу и функцији приповедача у наративном поступку и структури прича:

„Цео пут којим је ишла судбина модела, ми пређемо поново, само у противном правцу, док лице на које смо бацили око не изведемо на чистину на којој га поставимо само самцито, као на губилишту. И тек ту, ми га поново стварамо“ (Андрић 1981: 21).

Исидора Секулић је у структури Андрићевих прича и наративном поступку пронашла елементе источног и елементе западног модела приче као изразе две културе. За потребе наше анализе разумевања и тумачења Стојановићевих прича из елаборације И. Секулић апострофирамо само две идеје које илуструју раст и развој уметничког поступка у нашој књижевности и култури:

2 За нашу идеју и суд индикативна је и реторика наслова приче „Изненадна песма“.

„На Западу је прича пре свега замисао, план, нарација, духовитост, стил; на Истоку је прича пре свега чарање. [...] На Западу приповедач духовито рукује идејом и материјалом; на Истоку је приповедач медијум кроз који се приповетка сама прича“ (Секулић 1974: 243).

Вратимо се Стојановићевом наративном поступку и односу према причи или судбинском путу којим је као уметник ишао уназад, онако како од свих птица само колибри могу да лете. Из наведеног исказа као аутопоетичког принципа и коментара јасно је да се Стојановић кретао уназад и да се лет маште заснива на три начела, и то на:

1) ауторитету учитеља као приповедача (*речи сеоској учиишеља остпале су*), и он се односи на феномен приче и причања;

2) сећању дечака јунака које се пред нама паралелно појављује у форми аудио-визуелних слика (*одзвњају оним брдима, [...] висе у ваздуху*), и оно се односи на наратора-јунака сраслог са светом дечака-јунака и његовог односа према *души дома* као егзистенцијалног и естетичког предмета;

3) свести дечака јунака који и сâм постаје ауторитативан творац слика (јер бајковито постаје ветар) у намери да их учини трајним и спасе од свега трошног и пролазног (*да их, љрејшочене у љричу, вејтар љреда Лиму а он – даљини и будућем времену*), и она се тиче *љорекла* – националног, социјалног и духовног – и налази се у најчвршћем узрочно-последичном односу са тематиком, проблематиком и идејама казаним у причи „Жена у црнини“.

Анализа, дакле, показује да Андрић у причи полази од *модела љриче као кул-љуре* а Стојановић од *личној доживљаја и свешта гејшњсйва* и даје јој психолошко-поетски рељеф, мирис и боју. Иначе, и у другим Стојановићевим причама мајка је хероина која рађа и брани живот дечака-јунака и појављује се као љубав, споменик и спомен на живот, као у причама „Умивене стазе“ или „Стопе“ у којој се обнавља „као трава и снови“ (Стојановић 2021: 27).

ЋОСИЋЕВА ПРОЈЕКЦИЈА ТИТОИЗМА КАО СУДБИНА

Обнављање и трајање сећања као траве и снова или као продубљивање сазнања и откриће света, доводи нас до новог слоја значења у структури Стојановићевих прича и причања. У прози „Свећа“ се сва комплексност идеја и значења прича огледа у пројекцији везе и односа *ми и друји* унутар српског народа и идеолошких подела на *комунистйе* и *чејшнике* или *ослободиоце* и *издајнике*. Она доноси исте трагичне поделе и поразе као у вези коју чине *наше* (српско) и *шјуће* (албанско) пројектовано у „Жени у црнини“ или критички осветљена у поговору Драгомира Костића. Са свешћу која, како смо означили начелом број два, пониче из најдубљих сећања и детињства, наратор-јунак именује причу као „сазнање о братским поделама и идеолошким провалијама“ (Стојановић 2021: 12), које ће дечака-јунака и мајку му, јер су им убијени отац и муж, пратити целог живота.³

3 О тим идеолошким поделама говори већ богата прозна и песничка српска књижевност. Подсетимо само на романе *Деобе* (1961), *Време властйи 1* (1996) и *Време властйи 2* (2007) Добрице

Суштинску драму подела именује унутрашња идеја приче „Мост“ у којој се феномен *ми* и *друџи* јавља унутар комунистичке скупине једног народа. Драма Крстиње Костине (као жене у црнини) делимично је повезана и са идеолошком поделом везаном за опредељење за или *проиш* Стаљина или Тита. Историјска и антрополошка прекретница, или Ђопићевом реториком казано *пролом*, по сећању дечака-јунака, догодио се онда када, „на Голи Оток отераше четири сина, интелектуалца, људе од стаса и угледа“ (Стојановић 2021: 70). Стојановићев јунак тај пораз означава бројним питањима. Тако се у наративном поступку тежиште идеје и структуре приче помера ка универзалном значењу и хуманистичком начелу као бити саме уметности:

„Како то да нам пријатељи, преко ноћи, постану непријатељи, браћа разбраћа? Хоће ли имати смисла ова борба, ако се одрекнемо најближих? [...] Када су у стању да то ураде *своме*, шта ће тек урадити *друјо*ме (А. М.)?“ (2021: 53. и 55).

Стојановићеве приче, дакле, поничу из уметничког критичког „упитног лука“ над историјом коју живи. Оне потврђују теоријско и естетичко начело да нема велике уметности без грандиозних прегнућа, остварења и трагедија и показују да је уметник као аутор од ауторитета или сведок и учесник, у позним годинама, када се распао титоизам и Титова држава, дошао до храбрости, уметничке победничке воље и слободе и правог сазнања. Али у равни филозофског и уметничког промишљања идеолошких подела у истом народу на *ми* и *они* Стојановић питањем не досеже до хуманистичког и/или антрополошког одговора. Ауторитативан одговор нуди Добрица Ђосић, верник, грешник и отпадник од титоизма и Титовог фараонства, и то на два начина. Најпре када долази до сазнања да нужно мора постојати јединство између уметничке мисли и дела и личног примера и историјске праксе. Супротстављајући се титоизму и идеолошким поделама међу народима и унутар народа, он оцењује поредак и време којег се дотичу питања више Стојановићевих јунака поводом страдалне судбине невиних људи и маркира тему *прошлости* и *садашњости*. Прецизније казано, Ђосић критички вреднује *услове* и *узроке* за настајање великих дела и полази од следећих круцијалних идеја:

„Писати о *прошлости* једино је што преостаје писцу данас. У прошлости може да нађе потпун свет и целог човека. *Садашњост* приморава на отпор и изазива гађење. А са тим осећањем не може да се створи велики роман. *Садашњост* онемогућује трагедију, а без трагедије, као суштине људске судбине, не ствара се значајна књижевност. *Садашњост* (А. М.) нас нагони на отпор према стварности и људима. А на таквим општим одредницама не ствара се дело трајнијег значаја.“ (2024: 239).

Као писац који све чини „у интересу истине и своје земље“ он казује мисли које одражавају суштину стваралачког и људског карактера. Он исказује храброст и спознају које су недостајале другима и до које је тек сада стигао и Стојановић:

Ђосића, *Нож* (1982) Вука Драшковића, *Ослободиоци и издајници* (1997) Милована Данојлића, *Књију о Милутину* (1985) Данка Поповића и друге.

„Ја не могу имати храбрости за истину о свему и људима на папиру, за писањем столом, за књигом и својим књигама, а немати храбрости за живот, у људским односима, у јавном животу, у политици, коначно – у стварима судбоносним за мој народ и нашу револуцију, којима сам служио и којима ћу до последњег даха служити свим својим бићем“ (Ђосић 2024: 174).

Наслањајући се на захтеве поетике и естетике и своја искуства верника, грешника и отпадника од титоизма (које прожима његов животни век и стваралачки лук), Ђосић поставља дијагнозу титоизма:

„Мислио сам да га непријатељ условљава. Тито упорно тражи јединство. Јединство изнад свега, јединство као политичку етику, јединство као императив акције и постојања. Они не трпе сукобе и *разилажења у мишљењу, не њодносе разлике које су њриродне* (А. М.)“ (Ђосић 2024: 29).⁴

Суштински то је одговор на питања не уметничког јунака, већ и феномен Голог Отока и крвави распад земље у којем су Косово и Метохија и сукоб Срба и Албанаца били последња станица. Смисао свих подела и однос и веза *ми и друји* завештани су и у Стојановићевој поезији. Подела је нужна јер идеологија титоизма следи логику по којој се „више поштује верност но способност“ (Ђосић 2024: 30). Наш писац је на трагу Ђосићеве истине о Србији која се „крчка у лажи“ (Ђосић 2024: 212). Али је још увек далеко од друге Ђосићеве спознаје, написане пре више од пола века, о томе колико је и како комунистичка идеологија устројством Титове Југославије осакатила српску нацију и послала је у регресију. „Ако се свим снагама“, спознао је велики писац, друштвени делатник и мислилац⁵, „поштено, демократски, и савременим схватањима и становиштима не започне њена обнова, то јест ако се наша традиционална, фолклорна, православна, косовско-митска, идеолошка, национална свест не осавремени и идејно не социјализује, српски народ ће бити духовно осакаћен и лишен стваралачког колективног циља; он ће бити неспособан да се интегрише у савремену европску цивилизацију“ (Ђосић 2024: 212). Актуелно стање српске државе и духа нације потврђују његову визију.

За целовитије разумевање теме подела и последица титоизма унутар српског народа из идеолошких разлога, чија су последице Голи Оток и зверско мучење и уништавање хиљада људи без суда и закона, од суштинског су значаја и прича „Мост“ и судбина њеног јунака Далибора, чијег су пса присталице комуниста, они „што се шуњају око путева, врата и прозора, што снимају и прислушкују, подмећу и

4 Илустративан је у том смислу, на пример, Ђосићев исказ о идеолошком разацињању Милована Ђиласа, идеолога комунистичког покрета. „Почела је дискусија у којој је оштро идеолошки сурово нападан Милован Ђилас, у чему су наочито истицали Црногорци, који су га до овог пленума обожавали. Два дана је трајало то идеолошко разбијште“ (2024: 34). Ђосић, дакле, маркира „епско верништво и бирократско полтронство“ као карактерну црту својих партијских другова и народа који творе државу у којој је Тито монарх. То је време, како пише Ђосић, „шапћуће критике“, у којем свако себе пориче и „кукавички“ спасава од истине, то је дух који рељефно показују питања Стојановићевих јунака као припадника српског народа.

5 Видети и Ђосићеве књиге *Пишчеви зајиси 1951–1968* (2000), *Пишчеви зајиси 1969–2000* (2001), *Пишчеви зајиси (1981–1991)* (2002), *Пишчеви зајиси (1992–1993)* (2004), *Српско њишање 1 и 2* (2002–2003) и *Књија о Косову* (2004).

преувеличавају“ (Стојановић 2021: 52), отровали а њега заточили, ислеђивали и изубијали. У причи се именују Тито о којем се пева у црногорском колу са поруком: *Ко не воли друја Тиша / Издајник је и бангиша*, Стаљин, Партија и Информбиро. Кључна је мисао јунака Стевана Митрова који помаже оклеветаном: „Кад су у стању да то ураде *своме*, шта ће тек урадити *друјоме* (А. М.)?“ (Стојановић 2021: 54).

Као и други Стојановићеви јунаци, који се помињу узгредно и испољавају у сажетим мислима, и Далибор пита што Ђосићев Гвозден (кога су саборци стрељали из идеолошких разлога) у роману-прекретници у српској послератној књижевности, роману *Далеко је сунце* (1951), и на исти начин поставља питање смисла борбе ако она доводе до самосатирања:

„Зар, до јуче, нијесмо говорили да су Руси *наша* браћа? Зар нас они нијесу ослобађали и *с нама* гинули? Како то да *нам* пријатељи, преко ноћи, постану непријатељи, *браћа разбраћа* (А. М.)? Хоће ли имати смисла ова борба, ако се одрекнемо најближњих? Прекинули су га уз речи: Ђут, бандо! Ускоро ћеш видети како ће ти проћи син јединац. [...]

На крају су га изгурали, уз повике: Марш бандо, издајниче!“ (Стојановић 2021: 52–53).

Како је Добрица Ђосић био први сведок Голог Отока, за нашу анализу и разумевање уметничких садржаја и домета Стојановићеве пројекције свеколиких српских деоба и последица титоизма битна је и његова лествица карактера нација које су твориле југословенску државу што се распала у крви после смрти „светског варалице“, као оцењује политичку праксу Јосипа Броза и друштвени и грађански легитимитет приземних карактерних, менталитетских и моралних својстава свих југословенских нација. Природно именујући паралелно најмањи *заједнички именилац као језиро* свих југословенских нација којима је поговарала и над којима је царевала титоистичка комунистичка идеологија и *специфичности сваке од њих*, он полази од Срба и Црногораца који су у средишту Стојановићеве прозе и поезије. Пред нама је Ђосићева антрополошка слика и културолошки модел Југословена и српске нације дефинисан пре пола века. Она представља антрополошки, социолошки, политички и културолошки одговор на питање о природи титоизма и етичким питањима и размишљањима јунака Стојановићевих прича:

„Историјски конзервативно биће српског народа остварено је у Титовом самоуправном социјализму.

Код Срба су подстакнути нерад, примитивност, лоповлук, аморалност, неодговорност, разулареност, примордијално србовање, агресивност, асоцијалност и сл.

Код Хрвата је, уз све то, подстакнуто њихово ретроградно шовинистичко биће, њихова усташоидна, католичка, антидемократска свест и подсвест.

Код Словенаца су, уз све то, подстакнути њихов егоизам, провинцијалност, малограђанштина, нетрпељивост према свему „јужном“ и српском.

Код Црногораца су, уз све то, распирени и легализовани болесно себељубље, нерад, ретроградни историцизам, грандоманија, примитивна племенштина и оно што је јединствено у свету – двоструки идентитет: деца по националности нису оно што су им очеви и мајке.

Код Македонаца је, уз сва ова општа ружна својства Југословена, подстакнута и политички легализована њихова рајинска дволичност, фалсификовани идентитет, сиротињски егоизам, инфериористичка претенциозност и чокалијски менталитет.

То је општа слика југословенског титоизма (Ђосић 2024: 240–241).

Као у причи „Мост“, поделу на *ми* и *они* унутар српског народа, једнако крваву као и између два народа или две вере на Балкану, Стојановић је као фреску осликао национални раскол и страх Рајка Радоњиног у причи „Свећа“ изнова именовано партију као *йовод* и *узрок* свеколиког зла или крсташких ратова. Уметничко сведочење и страдање јунака потврђује Ђосићево искуство као верника, грешника и отпадника од Партије. Оно је, видимо, *мноґо више, мноґо сложеније и мноґо дубље* од покушаја „суочавања правде и неправде, убијеног и убице, живота и смрти“ (Масловарић 2021: 96), како пише рецензент *Душе дома*:

„Ноћ уочи погубљења провео је будан. Само је у тренуцима привидног сна, чуо дозивање из Ђавољег крша. То му се ђаволи сладе и кажу: ’Тако ти и треба, Рајко Радоњин, када ниси знао да изабереш праву страну. А праве стране и нема када се пролива братска крв. Ти си изабрао најгору. Сутра, када те смакну, они што су се у рату крили по подрумима и кацама, што су облачили женске хаљине и што су се крили по дубовима, врбацама и траповима, дићи ће главе и почети да се доказују као *јунаци* и *йриврженици Парийје*. Показаће *невиђену остирашћеноси*“ (А. М.). (Стојановић 2021: 8).

ЈЕДИНСТВО ПРОЗНЕ И ПЕСНИЧКЕ СЛИКЕ

За ново и продубљено критичко валоризовање проблематике и апоретике *ми* и *групи* или *наше* и *йиуђе* у Стојановићевој пројекцији од значаја је и чињеница да порекло свести о томе откривају и песничке слике именоване реториком наслова песме „Путовање“ којом је одређена симболика пута и онога што се на пут носи. Оно што се на пут носи су очеве кости које су у прози именоване као синовљеве кости које носи мајка Крстиња:

*Док крећем у свијеји
корачам йо језеру йесме
на којем се ухвалио лед*

*Са мном йуйјују син и унук
са мном йуйјују и костии моја оца*

(Стојановић 2004: 13).

У поезији су означен и смисао Стојановићевог језика и кључни топоними и симболи *йодвученим значењем*, какви су у прози косовски *йермини индикаййори* или симболи Голеш планина и Самодрежа црква, и то именује реторика наслова рефлексивно-лирске структуре „Земљи“:

Пшциу њвої имена
 на језику носим
 у уху ми
 Грачаничка звона ноће
 [...]
 Земљо, са мојим сном у њеби
 са њвојом несаницом у мени

(Стојановић 2004: 38).

Као и у прози, у поезији је већ промишљена и опевана историја транспонова-на у стварност као историју, на шта упућују унутрашње идеје песме „Коначишта“. Њене идеје су услов разумевања везе и односа поезије и прозе и средишњег мотива прича *Душа дома*, посебно приче „Жена у црини“:

Један дан је цео живої
 ријеч једна је оживјела дом
 [...]
 њорушени домови су збеїови ријечи
 њоскиїани народи заїаљене реченице

Сїаљени храмови
 їдеају нас са друїої Неба.

Поново се уздижу коначишїа
 срећна шїо су рођена
 из мојих очију

(Стојановић 2013: 79).

Разматрање проблема и апорема Стојановићеве прозе у светлу тематике и мотива *ми и друїи* или *наше и њуђе* и *ми и ми* на смрт подељених и завађених у ралама титоизма, дакле, показује да је *Душа дома* прозна слика изнова препакована из по-ретка душе дома осликаног у поезији – дома који *оїшвара кайке* и *їледа нашим очима* и *од њишине* и *наде уїио је їласове їредака* („Застава од молитве“). Из њега *Враћа се слика / храм їресељен на небо / кључ од ријечи* („Дом од слова“).

Постоји, дакле, нешто заједничко у трагичној судбини Косовске Мајке и мајке наратора и/или дечака-јунака. У сећању мајка је остала „иза оне завесе која дели живот и смрт“ (Стојановић 2021: 68). У равни приче она је суштински именована признањем дечака-јунака као наратора-јунака, који се, у позним годинама, после поезије, вратио причи „о јунацима и приврженицима Партије“ (Стојановић 2021: 8): „Мајку нисам запиткивао о очевој погибији. И без тога, доста јој је било терета и муке“ (Стојановић 2021: 68).

У равни поезије слика националних деоба и сеоба огледа се у поетском исказу: „Јер, сан је све што је испред нас, а не знамо му исхода, што нас као нека невидљива сила, тера, да јој се приближимо, и од ње окусимо“ (Стојановић 2021: 55). Аутопо-етички коментар као исказ открива песничково дозревање и критичку свест према титоизму и историји о којој се ћутало или много тога криво знало.

Није тешко наслутити да из повијања под теретом трауматског осећања из света детињства настају и лик жене у црнини и уметникова српска пројекција и слика везе и односа *ми и друји* и *ми и они* унутар властитог народа. У првој равни је у средишту слике однос Срба и Албанаца у последњем рату на крају прошлог века; у другој равни је у средишту приче однос Срба и Срба у Црној Гори током Другог светског рата и после његовог окончања. То осећање експлиците пројектује исказ наратора јунака као приповедача од ауторитета у уводној причи „Свећа“. Оно је везано за однос према мајци и очеву смрт коју су донеле титоизам и деобе на: *ми и они, чейници и йарийизани, за Тиша или Сйаљина*: „Нећу да бјежим од својих. Моје бјежање само би потврдило њихову сумњу“ (Стојановић 2021: 6).

ЗАКЉУЧАК

Из аналитичког прегледа уметничких идеја и мисли Радомира Стојановића и Драгомира Костића у светлу налаза великог мислиоца, какав је био Добрица Ћосић, и његове пројекције титоизма, долазимо до неколико закључака као прилога за ново тумачење односа *ми и друји* унутар српскога народа.

У уводној причи, коју разумемо као сабирно место свих знања и финалну фазу стварања, Стојановић показује да је његова уметност речи уметност земље и копина: зачета у црногорским кршевима, брдима и урвинама, и питомој лимској долини и окончана на уклетом, трагичном, еписком и историјском Косову управо онако како га промишљају Драгомир Костић и многи други српски песници.

То је уметност о српском народу који је највише страдао од титоизма и његових подела на *ми и друји* и *ми и они* унутар самог себе, о чему говори број Голооточана. Она настаје из осећања које се песнички и антрополошки може подвести под формулу која се на стваралачком примеру Стојановићевом своди на сазнање да се уметник стамњује и смањује и да, упркос свему што је дочекао, сада сме да казује истину коју је сазнао.

Његова уметност из финалне фазе нужно је прихватила судбину друштва као своју судбину, онако како се, на пример, суштински може разумети уметност Милована Данојлића, и то не само по реторици романа *Ослободиоци и издајници*, или уметнички став и однос према титоизму у *Књизи о Милушину* Данка Поповића. И то је наш основни вредносни суд.

Стојановић је дошао до свести о томе да у *Души дома* постаје свој ауторитет – апсолутан као гравитација и налази се на путу да постане *аутор од йоверења*. Он прихвата модерно теоријско схватање књижевности по којем она више ништа не *измишља већ ошкрива* (в. Милер 2017: 50–51). Сврстао се међу оне српске уметнике који су, пола века после Титове смрти, спознали истину да је титоизам, док је проповедао братство и јединство, извршио, како је показао Ћосић, поделе не само између народа своје земље, већ и унутар појединачних народа, нарочито српског. У том смислу критичка свест и осећање Драгомира Костића с почетка новог миленијума да се Срби на Косову и Метохији осећају „усамњени више него икада. У болу и тишини. Сасвим, сасвим напуштени“ и да Србија „никада дотле није била тако равнодушна“ као данас када је „Косово дошло по свије“ (Костић 2005: 96) потврђује корене и размере деоба као узрока страдања и сеоба.

Као такав, титоизам је био погодан за сатиру, али за сатиру није постојала слобода. Свему упркос, чињеница је да се Срби и Црногорци, иако их је највише било на Голом Отоку и највише усмрћено без суда, и даље држе матрице његове идеологије. За уметност је добро то што је спознао да „без трагедије, као суштине људске судбине, не ствара се значајна књижевност“ (Ђосић 2024: 239), али за будућност српског народа није добро то што трагично стање траје.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1981: Иво Андрић. *Историја и лејенда*. СД, књ. 12, допуњено издање. Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније; Скопје: Мисла; Титоград: Побједа.
- Костић 2005: Драгомир Костић. „Док је књига била у штампани“. У: Зоран Павловић. *Ексликација збирке ње сама Посрџања Драгомира Костића*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Масловарић 2021: Видак М. Масловарић. „Одјек из давно отворене празнине (Запис уз књигу *Душа дома* Радомира Стојановића). У: Радомир Стојановић. *Душа дома*, Косовска Митровица: Панорама – Јединство, 95–100.
- Милошевић 1964: Никола Милошевић. *Антирoлошки есеји*. Београд: Нолит.
- Мумовић 2024: Ана Мумовић. „Српска и албанска пројекција и слика историје (Компаративна анализа приповедака *Жена у црнини* Радомира Стојановића и *Очев њоврашак* Адиле Олурија)“. Тематски зборник *Ми и дружи кроз визуру Косова и Метохје*. Књ. 1. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 137–152.
- Miler 2017: Dž. Nilis Miler. *O književnosti*. Beograd. Službeni glasnik.
- Павловић 2005: Зоран Павловић. *Ексликација збирке ње сама Посрџања Драгомира Костића*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Секулић 1974: „Исток у приповеткама Ива Андрића“. У: Исидора Секулић. (У избору Светлане Велмар Јанковић). Београд: Народна књига, 243–250.
- Стојановић 2004: Радомир Стојановић. *Друјачији њовор*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије.
- Стојановић 2013: Радомир Стојановић. *Небеска тирџеза*. Приштина: Панорама – Јединство.
- Стојановић 2021: Радомир Стојановић. *Душа дома*. Косовска Митровица: Панорама – Јединство.
- Ђосић 2024: Добрица Ђосић. *Књига о Тију*. Београд: Лагуна.

Ana M. MUMOVIĆ

ARTISTIC IMAGE OF THE DIVISION IN THE SERBIAN PEOPLE IN THE 20TH AND 21ST CENTURIES

(Projection of ideas, causes and conditions of division in the prose and poetry of
Radimir Stojanović)

SUMMARY

The work on the example of stories from the collection *Duša doma* (*Soul of home*) and poetry by Radimir Stojanović, in the light of the Book about Tito by Dobrica Ćosić and the autopoetic comments of Dragomir Kostić “While the book was in print”, reveals the projection of the truth about Serbian divisions into us and them in the 20th and 21st centuries and the attitude of Serbs towards history as reality.

Also, we list important historical facts that are a necessary condition to understand the suffering fate of the Serbian people in Kosovo and Metohija, as well as conflicts within the Serbian people, which were certainly caused by major historical events. The focus of the analysis is focused on the relationship between us and others within the same nation, that is, the ideological divisions caused by the divisions during and after the Second World War in Serbia. This is a condition to look deeper and understand the nature and essence of the connection and relationship and the division between us and others and/or ours and others, not only between Serbs and Albanians.

The very science of literature implies that we always understand art as a type of “cognitive instrument by means of which the truths about the human being are revealed.”

From an analytical review of the projection of artistic ideas and images of Radomir Stojanović and Dragomir Kostić, in the light of the great thinker of history Dobrica Ćosić and his projections of Titoism, the work brings several magisterial conclusions. They are a contribution to a new reading and interpretation of the artist’s work and the relationship to the theme of us and others and the division of us and us within the Serbian people.

Keywords: Radomir Stojanović, Dobrica Ćosić, Dragomir Kostić, *we and others, we and we, Serbs, Serbia, Kosovo and Metohija, political party, Goli otok.*